

מעשה בלוויתן - על 'לוויתן' של ג'וזף רות

הנובלה של הסופר היהודי ג'וזף רות (2015), שחי בתחילת המאה העשרים, עוסקת בניסן, יהודי שומר מצוות, שחי בעירה נידחת באוקראינה. הוא סוחר אלמוגים שעבורו האלמוגים אינם אלמוגים אלא יצורים חיים שיש לטפח כאוצרות יקרים. הוא מתמכר לאלמוגיו אותם שוחרות העובדות שלו למחרוזות שנמכרות לנשים. ההתמכרות משכיחה ממנו את העולם סביב. הוא מזניח גם את אשתו ממנה הוא מסתייג והיא עבורו רק כסוכנת בית.

מבחינתו האלמוגים אינם צמחים אלא יצורים חיים שמתחזים לצמחים. הוא מאמין שהאל הקדמון 'יהוה' הפקיד אותם, כמו את שאר יצורי הים בידי הלוויתן המתפתל על קרקעית הים, שמפקח עליהם. יש לו כמיהה עזה לים הגדול אותו מעולם לא ראה. פעם אחת הוא נוסע לראות את הים.

ניסן מצליח במסחר שרשראות האלמוגים עד שמגיע לעירה סוחר אחר שמייצר שרשראות מאלמוגים מזויפים וזולים וכך משמיט את הקרקע מתחת בית המסחר של ניסן שלקוחותיו עוברים אל הסוחר הזול. ניסן רוכש גם הוא אלמוגים מזויפים ושוחר אותם בין האלמוגים האמיתיים שלו, כדי לשרוד כלכלית. כך מתחיל תהליך התדרדרות שלו ואשתו שהזנחה מתה. ואז הוא שורף את אלמוגיו המזויפים, לוקח איתו את אלמוגיו האמיתיים, מוכר את רכושו כדי לנסוע לקנדה אולם הספינה טובעת והוא קופץ לים אל הלוויתן, וכך רות מסיים את הספור: "במצפון שקט אפשר להגיד שהוא חזר בעצם הביתה אל האלמוגים, אל קרקעית האוקיינוס, מקום משכנו של הלוויתן הכביר [...] ואני מוכן להישבע שהוא היה שייך לאלמוגים ושולדתו היחידה הייתה קרקעית האוקיינוס. ינוח על משכבו ליד הלוויתן עד בוא המשיח" (עמ' 79).

מדובר באדם שחי את האמת הפנימית המיתולוגית שלו שמנתקת אותו מהחיים האנושיים¹. בהמשך מדובר בהתדרדרות של אותו אדם כשבגד באמת המיתית ההזויה הזו של חייו. הוא מכר את נשמתו למען הרווח הכלכלי, ובגד באמונת חייו שהעניקה לו משמעות, כאשר צרף אלמוגים מזויפים לאמיתיים. נראה שכך חווה עצמו בוגד בעצמי האמיתי שלו למען עצמי מזויף. בסוף הספור הוא מנסה להציל את נשמתו, לשוב אל האמת המיתית שלו, אבל מאוחר מדי.

הספור 'לוויתן' מזכיר לי את 'אגדת הסופר' של עגנון (1969ב), על רפאל שהוא סופר סת"ם שמרוב התמכרותו לכתיבת ספרי תורה בקדושה וטהרה זנח את אשתו ולא קיים איתה יחסי אישות עד שקמלה ומתה. מה פשר ספור הלוויתן של רות? הלוויתן בעל קסם מיתי. ההיקסמות מעוצמתו המיתית של הלוויתן², עד מוות, היא גם גורלו של קפטן אחאב, בספור 'מובי-דיק' של הרמן מלוויל. אחאב מדמה את הלוויתן הענק הלבן לשטן שעליו להילחם בו, וסופו שהוא וספינתו ואנשיו הומתו על ידי הלוויתן. לעומת זאת, בסרט המאורי 'לרכב על הלוויתן' (2003), הלוויתן משמש כחיית הטוטם, מעין אל קדמון של השבט שכוחו הרוחני מציל את השבט, ויונה נבלע על ידי לווייתן ועובר בתוכו טרנספורמציה לקראת קיום רוחני גבוה יותר.

¹ על חשיבה מיתית שמנתקת מהחיים ראו גם את הרשימה 'אוטוביוגרפיה כמיתוס אישי – על אסתר קאמרון'.
² על משמעות הלוויתן ראו ברשימה על מובי דיק.

הים, סמל הלא מודע הענקי, שהאל היהודי במקרא שולט בו, והלוויתן שהוא חית ענק שביהדות האל שומר לצדיקיו בעולם הבא, משמשים כסמלי כוחות הלא מודע הקולקטיבי העוצמתי והרוחני כאחד, והם גם סמלי האם הגדולה, שכמו הים היא ראשית הקיום.

מדוע בחר רות לספר ספור זה על יהודי? אמנם רות עסק בספריו ביהודי הנודד אבל ניסן אינו יהודי נודד. הוא חי בכפרו ממלא את מצוות דתו ומתפלל כדת וכדין. נראה לי שניסן מייצג את היהודי הגלותי בן זמנו של רות שהאמונה והשגרה הדתית כבר אינם מקור חיים ואינם מזינים את נפשו והוא זקוק להתחדשות באמצעות ארכיטיפ חדש, לאמונה במיתוס חדש וחי שניזון מהכוחות הקמאיים של הקיום הלא-מודע. החיפוש אחר התחדשות בעזרת מיתוסים איפיון את הרומנטיקה של המאה ה-19. האם הציונות לא היתה מיתוס חי חדש שהפיח חיים ביהודי אירופה באותה תקופה? הלוויתן שייך לארכיטיפ הים והציונות לארכיטיפ האדמה (השיבה לאדמת המולדת).

אנחנו זקוקים למיתוסים שמפיחים בנו חיים. הבעיה היא שניסן מייצר לעצמו מיתוס ובעצמו לכוד בתוך הממד הארכיטיפלי של דימויי המיתוס, כאילו בעודו בחייו נבלע בעצמו בתוך ארכיטיפ הלוויתן ובתוך הים הגדול, אולם שלא כמו יונה, לא נולד מתוכם מחדש. היבלעותו מבוטאת בכך שהוא מנותק מהחיים האנושיים עצמם ונטול מודעות, נטול קשר אל הנשי בקרבו, אל האנימה, ואז חייו האישיים והרגשיים מתדרדרים. זו הסכנה של עוצמתו של המיתוס כשהוא הופך תחליף לחיים. כך קורה גם לרפאל ב'אגדת הסופר' של עגנון. האם הרצל עצמו לא היה שבוי במיתוס הציונות? לאחר פטירתו, התברר כי הרצל השתמש בכל כספי הנדוניה של אשתו יוליה למען הפצת רעיונותיו, וכי משפחתו נשארה ללא מקורות הכנסה נאותים. משיחי השקר לדורותיהם, ולהבדיל אלפי הבדלות, גם היטלר, היו לכודים במיתוס של המנהיג המשיחי הגואל ובמיתוס הזה נפלו שבי בני עמנו ועמו עד שואה וחורבן גרמניה.